

ԶԱՐԻՆԵ ՍԱՌԱՋՅԱՆ
«Գրիգոր Նարեկացի» համալսարան

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄՈՍԱՀՅԱՆԻ ՊՈԵԶԻԱՅԻՆՈՒՄ

Հայ գրականության յուրաքանչյուր ժամանակաշրջան ներկայանում է նոր անուններով, ու այդ անունները իրենց նոր արարումներով, ստեղծած հոգևոր ժառանգությամբ, սերունդների համար հարթում են նոր ճանապարհ: Այդ ճանապարհը հարթվում է աշխարհի մարդկային արտացոլման արդյունքում, իսկ արտացոլման դաշտը ունենում է երկու բևեռ. գոյություն ունեցող և գնահատվող (իդեալներ, կատարյալ կեցության մոդելներ, չափորոշիչներ): Ձևավորվելով այդ բևեռների միջև՝ մարդը մշակում է արժեքային կողմնորոշումների իր համակարգը, այսինքն՝ աշխարհի հանդեպ անհատական գործունեության, ստեղծագործական վերաբերմունքի իր հայեցակարգը, որում ակներև է փիլիսոփայության դերակատարումը: «Փիլիսոփայությունը տվյալ դարաշրջանի մտածողության հանրագումարն է, մարդկային ինքնագիտակցության բարձրագույն արտահայտությունը: Լինելով հոգևոր գործունեության յուրահատուկ ձև և կապված լինելով մարդու գործունեության մյուս ձևերի հետ՝ փիլիսոփայությունը հասկացություններով արտահայտում է տվյալ դարաշրջանի ոգին, համակարգում, իմաստավորում և ավարտում տեսքի բերում աշխարհի մասին պատկերացումները, ձևակերպում տեսական սկզբունքներ և մարդկանց տալիս կենսագործունեության կողմնորոշիչներ ու չափորոշիչներ»¹:

Գրական-գեղարվեստական, զգայական-էսթետիկական, աշխարհն իր փիլիսոփայությամբ արտացոլելու հայեցակարգով է ներկայանում Համո Սահյանը: Անշուշտ, այդ փիլիսոփայությունը յուրատիպ է իր բնապատկան, հումանիստական, զգայական-էսթետիկական ըմբռնումներով: Նրա բնապատկան ստեղծագործությունների թեմատիկ ընդգրկումը հայրենի եզերքն է ու բնաշխարհը, որում արտահայտված են գրողի ոչ միայն ազգային մտածողությունն ու հոգեկերտվածքը, այլև արժեքային կողմնորոշումները: Յուրահատուկ է սահյանական այդ գրական անեզությունը, որովհետև այն ոչ միայն դիմակայել է ժամանակի փորձությանը, այլև շարունակել դառնալ ներկան ու ապագան կամրջող ճանապարհ:

Սահյանական բանաստեղծական մտածիրում արժեքային կողմնորոշման յուրահատուկ դրսևորում կարելի է դիտել բնապատկանությունը և էկոհումանիզմը: Ըստ էության, բնապատկանությունը ազգային արժեհամակարգի չափորոշիչային ցուցիչ է, որը ունի գաղափարախոսական ակնառու շեշտադրումներ: Այստեղ, իհարկե առանձնացվում են երկու գրական պատճառներ՝ մարդու և բնության խորհուրդը: Ըստ որում երկուսի պարագայում էլ զուգահեռների օրինաչափության ընդհանրություն կա, որովհետև մարդու և բնության հարաբերությունները դիտվում են ներդաշնա-

¹ Զաքարյան Ս.Ա., Փիլիսոփայության պատմություն, Եր.: Նաիրի, 2000, էջ 6:

կության ու փոխազդեցության ամբողջականության մեջ:

Բնությունը դավանանք է Սահյանի պոեզիայում և ընկալվում է որպես գոյաբանություն համարվող՝ որպես ինքնին (սուբյեկտից անկախ) և նույնիսկ առավելապես մտահայեցողական «բնափիլիսոփայություն»: Փիլիսոփայության լեզվով ասած, դա սուբյեկտի հետ առնչված և սուբյեկտի համար արժեքավորվող աշխարհ է՝ անկախ այդ աշխարհի մասին գոյություն ունեցող փիլիսոփայական, թե մասնավոր-գիտական պատկերացումների, մի բան ակնհայտ է, որ հենց այդ աշխարհն է ծնել ու սնել մարդուն:

«Հասարակությունը և մարդը ունեն կեցության որոշակի բնական հիմք, բայց իրենց առանձնահատկության մեջ նրանք բնության մասը չեն կազմում: Հաճախ օգտագործվող «երկրորդ բնություն» արտահայտությունը, այսինքն՝ «մարդկայնացած բնությունը», կարող է շփոթմունք առաջացնել: Մարդը ինչպես էլ փոփոխի բնությունը, այն վերջին հաշվով մնում է էլի նույն բնությունը: Մարդը չի կարող երկրորդ բնություն ստեղծել, բայց նա բնությանը տալիս է սիմվոլիկ նշանակություն: Երկրորդ բնությունը ոչ այլ ինչ է, քան բնությունը իր սիմվոլիկ նշանակությամբ»²:

Բնությունն այնքան կենդանի և ճշգրիտ է արտացոլվում սահյանական պոեզիայում, որ այն դառնում է պաշտամունք ու հանդես գալիս «առաջին» և «երկրորդ» բնության հասկացությամբ: Սահյանի բնապաշտական երկերի փիլիսոփայությունը դառնում է իր քարտեզագրած հայրենի եզերքի, նրա բնության ամեն մի փոքր պատկերի յուրատեսակ դավանանքը, նրա գեղարվեստական մտքի ոգեղեն հիմքը, որն ընթերցողին բացահայտում է հեղինակի հոգեաշխարհը, իր կերտած բնության արտապատկերի անդրադարձով: Քարափը, մասրենին, դալար բարդին, առուն, ծառի ստվերն ու մայրամուտը, հավքն ու լույսը, հողն ու հասկը, կածանն ու ջրաղացը դառնում են Սահյանի պոետական մտածողության խորհրդանշային համակարգը և նրա պատկերափմաստային ու հուզագգացմունքային ընկալումների բովանդակային ամբողջականությամբ, պոետական ինտուիցիայի, գեղարվեստական ներկայությամբ ու ներշնչմամբ դետերմինավորվում (պատճառավորվում) է՝ բնապաշտական երկերի փիլիսոփայական գերխնդիրը. այն է՝ բնության ու մարդու, նրանց փոխադարձ հարաբերությունների հարմոնիայի անխուսափելիությունը:

Նրա բնապաշտական երկերը կարելի է դիտել որպես յուրատիպ փիլիսոփայություն ու արքեոլոգիական (արժեքաբանական) համակարգ: Այս համակարգն իրականում հղկում է ինչպես ժամանակի լեզուն, այնպես էլ մարդու հոգին ու միտքը: Եվ այստեղ է, որ բնապաշտական պոեզիան դառնում է անսակարկելի, հետևապես հաստատուն գրական-գեղարվեստական համայնապատկերում:

Փիլիսոփայական աշխարհայացքը սովորաբար հստակեցնում է այն, թե ինչ է պատկանում գիտակցությամբ ու կամքով օժտված բանական մարդուն, ինչը՝ բնությանը³: Եվ եթե փիլիսոփայությունը շեշտադրում է մարդու և անսահման տիեզերքի միջև հակադրությունը, ապա սահյանական ընկալմամբ դա մեկ ներդաշնակ ամբողջություն է, մերժեցված վիճակ: Թալեսյան մոտեցմամբ (հիլոզոիզմ) շնչավորվում են «Լուսնյակի

² Կանկե Վ. Ա., Պատմական և սիստեմատիկ դասընթաց, Եր., 2001 թ., էջ 218:

³ Հակոբյան Ս. Մ., Փիլիսոփայության տեսություն և պատմություն: Ուսումնական ձեռնարկ բուհերի ուսանողների համար, -Եր., 2009, էջ 12:

խրտնած շողքը, որ ուշաթափվում է թոնրի շուրթին», «կիսաթթուն քամին թռչում է կտուրից», «կտուրին բարդու ստվերն է քնում» և այլն:

*Հողոտ, մղեղոտ մութ էր հագնում,
Հետո լուսնյակն էր հագնում մեր տունը:
Կտուրին բարդու ստվերն էր քնում,
Եվ շեմքի վրա քնում էր շունը:
Կիսաթթուն քամին կտուրից թռչում,
Ցանկապատին էր հենում կռնակը:
Անթեղի վրա կատուն էր ննջում,
Իսկ անթեղի տակ՝ հոգնած կրակը⁴:*

Սա զգայվող բնությունից վերացարկված կեցության դրսևորում է և ինչպես Արիստոտելը կասեր՝ ամենամտահայեցողականը, որի կատեգորիաներից են էությունը, հարաբերությունը, տեղը, ժամանակը, տիրապետումը, գործողությունը, կրումը⁵:

*Ձորից եկավ ինչ-որ ճիչ,-
Պախարան ծնում է:
Մութը մաշվում է քիչ-քիչ,
Աստղը քնում է:
Սարը լույսի լուրն առել,
Կանգնել-մնում է:
Անտառն արդեն քունն առել,
Բայց դեռ լռում է⁶:*

Այստեղ սոսկ հեղինակի ապրումների փորձը չէ, որ դրսևորվում է: Այստեղ առկա է տիեզերքի հետ մերձեցման բարձրագույն ապրումներից ծնված խոհը կամ, նույն արիստոտելյան մտահայեցողությունը:

Փիլիսոփայական մի շարք բարոյագիտական ուսմունքների հիմքում, մասնավորապես ստոիկների մոտ, ընկած է բնության հետ համաձայնության մեջ գտնվելու սկզբունքը: Ավելին, երջանկությունը ինքը դիտվում է որպես բնության հետ համաձայնության մեջ ապրելու բարձրագույն բարիք:

Սահյանի բնապաշտական երկերի փիլիսոփայությունը ևս ամուր արժեքային հիմքեր ունի, և ըստ էության, այն կարելի է դիտել որպես արժեհամակարգային մաս: Ինքը՝ հեղինակը և բնությունը խորը նույնացման մեջ են: Թերևս նաև սրանով է պայմանավորվում այն մեծ բարությունը, որ հանճարեղ ձևով արտացոլված է բնության շունչն առած ամեն մի չափածո գործում:

*Ու ես եկա... Ասում են, թե
Թոնրի շուրթին ուշաթափվեց
խրտնած շողքը լուսնյակի,
Լուսաբացի մի պատառիկ
Երդիկն ի վար թրթռալով՝
Ընկավ մորս հոգնած բարձի
Եվ իմ անհոգ բախտի վրա:
Երկինքն ի վեր թրթռալով՝
Իմ առաջին ճիչը թռավ*

⁴ Սահյան Հ., Սեզամ բացվիր, «Հայաստան» հրատ., Եր. 1972, էջ 28:

⁵ Տես նույն տեղը՝ էջ 52:

⁶ Սահյան Հ., հ 2, «Սովետական գրող» հրատ., Եր., 1984, էջ 38:

*Եվ առաջին ծիծեռնակի
Ծիվ-ծիվի հետ
Քիվից կախվեց բակի վրա ⁷:*

Այստեղ սոսկ բնության կողմից տրված պատկերները չէ, որ խոսում են: Այս և մի շարք այլ բանաստեղծություններում բնությունը կերպավորվում ու սինվոլացվում է բանաստեղծի խոհականության արդյունքում: Զգայական ու մտահասանելի աշխարհների միջև չկա և ոչ մի անջրպետ: Ավելին, բնությունը դառնում է ինքնահաղթահարման, սեփական ներքին խնդիրները հաղթահարելու միջոց:

Սահյանի բնապաշտական երկերի փիլիսոփայության մեջ մենք տեսնում ենք կյանքի նպատակի և արժեքների նույնացման հարցը:

«Մենք իրար ճանաչում էինք» բանաստեղծության մեջ ևս ակնհայտ է բնության և մարդու նույնացման իրողությունը, որի վերջնական իմաստը բնության պաշտամունքն է, նրա հետ ծուլվելու ներքին մղումը:

*Մենք իրար ճանաչում էինք,
Իրար հետ կանաչում էինք,
Մեր բակի ծաղիկը ու ես:
Մենք իրար ճանաչում էինք,
Իրար հետ կարկաչում էինք,
Մեր գետի ալիքը ու ես:*

Ինչպես տեսնում ենք, բնությունը դառնում է մարդու մարդկայնացման ու ճիշտ սոցիալականացման հիմք: Բնության հետ նույնացման մեջ մտնելու փիլիսոփայությունը դառնում է ոչ միայն սահյանական բնապաշտության փիլիսոփայության բնորոշ կողմ, այլև հոգևոր մշակույթի ինքնատիպ տեսակ՝ մարդ-բնություն հարաբերությունների իմացական-արժեքային համատեքստում: Եթե փիլիսոփայությունը հաճախ դիտվում է յուրատեսակ կամուրջ և միջնորդ է մարդու և բնության միջև⁸, ապա սահյանական պոեզիայում, ինչպես տեսնում ենք, այն դառնում է մերձեցված, նույնականացված վիճակ, մեկ ամբողջական միավոր:

*Մենք իրար ճանաչում էինք,
Իրար հետ հառաչում էինք,
Մեր դաշտի ծաղիկը ու ես:
Մենք իրար ճանաչում էինք,
Իրարից ամաչում էինք,
Մեր սարի եղնիկը ու ես ⁹:*

Եթե Հեգելի ոգու ֆենոմենոլոգիայում փիլիսոփայությունը բացարձակ մաքրագարդված մտածողություն է, բացարձակ բացարձակություն, ապա Սահյանի բնապաշտական երկերի փիլիսոփայության մեջ այդ «մաքրագարդված մտածողությունը» ծնվում է բնության հետ համաձայնության մեջ լինելու անհրաժեշտությունից: Եվ հենց այս ներդաշնակ համաձայնության մեջ է ամփոփված բացարձակ իմացությունը, բացարձակ գաղափարը և բացարձակ ճշմարտությունը:

«Հրամայեք» բանաստեղծության մեջ բնությունը կրկին դառնում է բա-

⁷ Սահյան Հ., հ 2, «Սովետական գրող» հրատ., Եր., 1984, էջ 107:

⁸ Հակոբյան Ս. Մ., Փիլիսոփայության տեսություն և պատմություն: Ուսումնական ձեռնարկ բուհերի ուսանողների համար, -Եր., հեղինակային հրատարակություն, 2009, էջ 8:

⁹ Սահյան Հ., Սեզամ բացվիր, «Հայաստան» հրատ., Եր., 1972, էջ 51:

նաստեղծի գրուցակիցը, ընկերն ու խորհրդատուն:

Ապառաժներ համր ու հանդարտ,
Հողակիցներ իմ թանկագին,
Չորավարներ անսաղավարտ,
Թագավորներ անթագակիր,
Եկել եմ, որ լսեմ դարձյալ
խորհուրդը ձեր փակ բերանի,
Լռությունը ձեր քառածայն,
Համրությունը ձեր լեզվանի:
Կանգնեք այդպես իմ շուրջբոլոր,
Հրամայեք, որ քարանամ
Եվ ձեզ նման բոլոր, բոլոր
Սերունդներին ընկերանամ¹⁰:

Այստեղ կարելի է ընդհանրություններ տեսնել Ֆ. Վ. Շելլինգի (գերմանացի փիլիսոփա) բնափիլիսոփայության և սահյանական բնապաշտական փիլիսոփայության համեմատությունների մեջ: Եթե Շելլինգի բնափիլիսոփայության կարևորագույն գաղափարը բնության և ոգու զարգացումն է, ապա Սահյանի բնապաշտական երկերում առավելապես առնչվում ենք բնության և մարդու մերձեցման գաղափարին: Բնության տրանսցենդենտալ (խորքային) իմացությունը, Շելլինգի կարծիքով նման է արվեստի ստեղծագործություններին: Աշխարհի «անգիտակցական» արարումը նման է գեղագետի իռացիոնալիստական ստեղծագործությանը: Արվեստագետը չի կարող բացատրել, թե ինչպես է ընթանում իր ստեղծագործական գործունեությունը, այն, թե ինչն է նրան ստիպում գեղագիտական այս կամ այն որոշումն ընդունել և օգտագործել գեղարվեստական տարբեր միջոցներ՝ բառ, վրձին, ձևավորել գեղարվեստական ինքնատիպ մտածողություն: Բնությունը ևս, որպես անգիտակցականի ստեղծագործություն, իր մեջ մեզանից թաքցնում է խորհրդավոր, հրաշքներով լի պատմություններ¹¹:

Սահյանի մի շարք այլ բնապաշտական երկերի բազմաթիվ ստեղծագործություններում արտացոլված են անգիտակցականի ներհոգեկան բովանդակություններ, որոնց միջոցով հեղինակը հաղթահարում է գիտակցականի ու անգիտակցականի խզումը:

«Եկել եմ, որ լսեմ դարձյալ խորհուրդը ձեր փակ բերանի, լռությունը ձեր քառածայն, համրությունը ձեր լեզվանի», «Կանգնեք այդպես իմ շուրջբոլոր, հրամայեք, որ քարանամ, «Եվ ձեզ նման բոլոր, բոլոր սերունդներին ընկերանամ»։ Բոլոր այս մտքերի մեջ արտացոլված է բնության և նրա ոգու միասնությունը: Եվ Հեգելյան փիլիսոփայությամբ ոգին դառնում է բնության մտածող գործակալը, բնության Ես-ը: «Եթե մարդու սուբյեկտիվ Ես-ի և օբյեկտիվ մարմնի միասնությունը տալիս է մարդու կյանքի գաղափարը, ապա բնության միասնությունը իր սուբյեկտիվ Ես-ի՝ մարդկության ոգու հետ տալիս է բացարձակ գաղափարը»¹²:

Համո Սահյանի բնապաշտական երկերում բավականին շատ են ժամանակի՝ որպես փիլիսոփայական կատեգորիա արտահայտող ստեղծագոր-

¹⁰ Սահյան Հ., Սեզան բացվիր, «Հայաստան» հրատ., Երևան, 1972, էջ 66:

¹¹ Հակոբյան Ս. Մ., Փիլիսոփայության տեսություն և պատմություն: Ուսումնական ձեռնարկ բուհերի ուսանողների համար, -Եր., հեղինակային հրատարակություն, 2009, էջ 131:

¹² Հակոբյան Ս. Մ., Փիլիսոփայության տեսություն և պատմություն: Ուսումնական ձեռնարկ բուհերի ուսանողների համար, -Եր., հեղինակային հրատարակություն, 2009, էջ 139:

ծությունները: «Սեզամ բացվիր» ժողովածուն հենց սկսում է «Տար ինձ ժամանակ» ստեղծագործությամբ: Ժամանակը համակարգային-սիմվոլիկ նկարագիր է ստանում Սահյանի մի շարք ստեղծագործություններում:

Այս քարանձավներն՝ անկույտ ու անբիթ

Աչքերն են անգիր հավիտենության:

Այս պարզ ու պղտոր գետերն աշխարհի

Ասքերն են անգիր հավիտենության:

Կիրճեր կույ տված կիրճերն այս մթին

Պատկերն են անգիր հավիտենության¹³:

Ժամանակը որպես հավերժության գաղափար է հանդես գալիս Սահյանի նաև այս ստեղծագործության մեջ: «Հավերժությունը գաղափար է, ժամանակը հանդես է գալիս որպես գաղափարի իրականացում, եթե ժամանակը շատ երկարատև է, ապա իր սահմանում այն վերածվում է հավերժության (դա համապատասխանում է նրան, որ իրի գաղափարը ընդհանրապես նրա սահմանն է)»¹⁴: Ժամանակի խորհուրդն արտահայտող գրեթե բոլոր ստեղծագործություններում էլ արտացոլված է, անտիկ փիլիսոփաների յուրատիպ մեկնաբանմամբ, ժամանակի «հավերժական վերադարձը»:

Կեսօր: Կանաչ-կարմիր հովեր,

Կանաչ-կարմիր ծաղիկ ու խոտ:

Բարձունքն ի վեր, բարձունքն ի վեր

Ցրիվ եկած զառների հոտ:

Ետմիջօրե: Աշխարհն արար

Մշուշի մեջ մի արևոտ:

Կածանն ի վար, կածանն ի վար

Կծիկ-կծիկ զառների հոտ:

Իրիկնաժամ: Խավոտ խավար

Փարախների դռների մոտ:

Թաղերն ի վար, թաղերն ի վար

Ուլունք-ուլունք զառների հոտ:

Գիշե՛ր, գիշե՛ր... Մենակություն:

Մթնում կորած զառների հոտ...

Ու մինչև լույս ինձ հետ արթուն

Մանկության հուշ, մանկության հոտ¹⁵:

«Մանկության հոտ», «մանկության հուշ» արտահայտությունները կրկին վկայում են այն մասին, որ անցյալը՝ մասնավորապես մանկությունը, դառնում է նրա մտքերի ու խոհերի հանգրվանը ու բառային, գեղարվեստական ու խոհափիլիսոփայական դրսևորումներով հոգեբանական նահանջը դառնում է գրողի անձնային ու հոգեբանական ինքնապաշտպանության ուրույն միջոց: Դա արտահայտված է նաև «Մանուշակներ» բանաստեղծության մեջ, որտեղ նորից ընթերցում ենք հեղինակի «երեխա լինելու» ներքին մեծ մղման մասին: Պետք է ասել, որ անցյալի հետ հաճախակի աղերսներ կատարելու հեղինակի մղումները նաև իրականության ժխտման յուրատիպ հակազդեցություններ են:

Ես սարի սարվոր երեխա,

Սարերից քույրերիս համար

Ծոցիս մեջ տատրակի ձվեր,

¹³ Սահյան Հ., Սեզամ բացվիր, «Հայաստան» հրատ., Երևան, 1972, էջ 5

¹⁴ Կանկե Վ. Ա., Պատմական և սիստեմատիկ դասընթաց, Եր., 2001 թ., էջ 54:

¹⁵ Սահյան Հ., Տոհմի կանչը, «Սովետական գրող» հրատ., Եր., 1981, էջ 67:

Արտույտի ձվեր են տանում:
 Ես փռչոտ-փռթորիկ երեխա,
 Բախտի մութ վիհերի վրայով
 Սրտիս մեջ անսովոր երազներ,
 Լուսավոր ցավեր են տանում:
 Պարզամիտ, տարեց երեխա,
 Գյազբելիս դժվար լանջերից
 Մի խտիտ երկինք են քաղել,
 Աշխարհին նվեր են տանում¹⁶:

Ինչպես տեսնում ենք, Սահյանի բնապաշտական երկերի փիլիսոփայության բնորոշ կողմ է ներհայեցողությունը: Բնության ու նրա ամենատարբեր երևույթների լեզվով նա ներհոգեկան վերլուծության է ենթարկում մարդկային ապրումներն ու բարձրագույն զգացմունքները: Շատ հաճախ նրա փիլիսոփայական հարցադրումները այդպես էլ չեն գտնում համարժեք արձագանք, քանի որ իրականությունն իր գունային բազմաշերտությամբ տարողունակ է ու անպարփակելի: Այնուհանդերձ սահյանական գրական փիլիսոփայությունը որոշակիացված է, որից էլ արտածվում է նկարագրվող կերպարի կամ երևույթի կենդանի, բնական, ճանաչելի ու հարազատ լինելու իրողությունը և նրա գեղարվեստական մտածողության արդյունքում առարկայական են դառնում ապրումը, տեսիլքը, ցանկությունը:

РЕЗЮМЕ

Философия в поэзии Амо Сагяна

Зарине Сараджян

Статья посвящена литературной интерпретации стихотворений Амо Сагяна на уровне философии. Суть философии А. Сагяна заключается в исследовании человеческой души. Природа для А. Сагяна – это начало самопознания и миропознания.

SUMMARY

The Philosophy in Hamo Sahyan's Poetry

Zarine Saradjian

The article is devoted to the literary interpretation of Hamo Sahyan's poems on the level of philosophy. The core of Sahyan's philosophy is a human soul's learning. The nature for Sahyan is a start of self-identification and world understanding.

¹⁶ Սահյան Հ., Սեզամ բացվիր, «Հայաստան» հրատ., Երևան, 1972, էջ 240: